

AT SE GUD I SKØNHEDEN

Skitser til en teologisk æstetik

JACOB MUNK

KOLON

Indhold

- Indledning: Det ubesvarede spørgsmål · 7
- Da Lykke-Per genopdagede Gud · 8
 - Historien om mig · 9
 - Denne bog · 10
- 1 Skønhedens gåder · 13
- Hvorfor kunst? · 13
 - »Smag og behag« · 18
 - Den universelle musik? · 21
 - Den eneste sandhed, vi behøver · 25
 - Fra skønheden til det guddommelige · 28
- 2 Det salige skue – den guddommelige skønhed · 31
- Platon: Skønheden og det guddommelige · 31
 - Plotin og lyset fra Det Ene · 34
 - Pseudo-Dionysios: Ny-platoniker af Guds nåde · 36
 - Mellemspil: Oplysningsæstetikken og den subjektive vending · 40
 - Schelling og geniet · 42
 - K.E. Løgstrup og den skønne tyding · 45
 - C.S. Lewis og skønhedens tyngde · 48
 - Konklusion · 51
- 3 Skabelsens skønhed: Det Gamle Testaments æstetik · 53
- Det var såre godt · 53
 - Det himmelske tempel · 55
 - Det allerhelligste · 57
 - Sela! · 59
 - Salme 19 · 61

	Ophavsmandens billede · 62
	Naturens under · 63
	Konklusion · 65
4	Skønhedens åbenbaring: Det Nye Testaments æstetik · 67
	Faderen · 67
	Sønnen · 70
	Helligånden · 74
	Konklusion · 78
5	Kunst og erkendelse: Spejlet, lampen og krybben · 80
	Lampen · 82
	Spejlet · 86
	Krybben · 94
6	Musikkens Gud · 97
	Musik og repræsentation · 98
	Augustin og den guddommelige symmetri · 100
	Dybe strukturer og musisk platonisme · 102
	Luther og musikkens glæde · 104
	Musik og følelser hos Luther · 108
	En syntese? · 110
	Konklusion: Den skønne Gud · 112
	Fra moderne til postmoderne apologetik · 112
	Apologetik og æstetik · 113
	Kristendom og den æstetiske erfaring · 116
	Et modsvar: Æstetikens evolutionære historie · 117
	Teologisk æstetik som apologetik · 118
	Litteratur · 120

Indledning:

Det ubesvarede spørgsmål

Før du begynder på denne bog, vil jeg bede dig om at finde en indspilning af Charles Ives' (1874-1954) *The Unanswered Question* – gerne Deutsche Grammophons udgivelse med Leonard Bernstein foran *New York Philharmonic*. Værket begynder med en overvældende smuk strygersektion, der har et næsten hymnisk præg. Ives sagde da også, at disse strygere repræsenterede »druidernes stilhed«¹ med henvisning til den gamle keltiske præstestand. Deres stilhed er altså et udtryk for, at guderne ikke lader høre fra sig.

Pludselig bryder lyden af en solotrompet frem af lydbilledet, som synes at være helt ude af trit med strygersektionen. Ives instruerer ligefrem, at strygerne bør placeres *bag* scenen, når værket opføres, så de er adskilt fra trompetisten.

Syv gange blæser den atonale trompet som et billede på »eksistensens evigtgyldige spørgsmål«.² Vi kan næsten høre den kalde ud i verdensrummet: »Er der nogen?«

Nu ankommer træblæserne, som skal afbilde alle dem, der ivrigt søger at give et svar. Også de ender dog blot med at lyde mere og mere fortvivlede, til de til sidst er ude af stand til andet end at gøre nar af spørgsmålet – et rammende billede på den ironiske distance, der gennemsyrede æstetikken i store dele af det 20. århundrede. Værket slutter med strygerne, der fortsat spiller sagte – og spørgsmålet forbliver ubesvaret.

Hvad der særligt fascinerer mig ved *The Unanswered Question*, er, hvordan dette drama skildres som en kamp mellem skønheden og hæsligheden. Strygerne repræsenterer nok en guddommelig tavshed, men også en latent skønhed, der, hvis vi lytter efter, udgør et vedholdende vidnesbyrd om det guddommeliges nærvær i verden. Blæserne markerer derimod det hæslige, som er meningsløshedens overhængende mulighed. Måske er »eksistensens evigtgyldige spørgsmål« dette: Hvad

1 Charles Ives, *The Unanswered Question* (New York/Hamburg: Southern Music Publishing Company/Peer Musikverlag G.M.B.H, 1953), 2.

2 Ives, *The Unanswered Question*, 2.

viser os den endegyldige sandhed om universet – skønheden eller hæsligheden, troen eller meningsløsheden?

Skal vi være ærlige – og det bør vi – er der ingen af os, der ved det. Kun de latterlige træblæsere kunne svare anderledes. Dette, det vigtigste af alle spørgsmål, kan kun besvares i tro.

Hvad jeg vil med denne bog er at orientere os mod den subtile dimension af tilværelsen, som hos Ives repræsenteres af strygerne, nemlig det simple faktum, at *skønheden findes* som en tavs stemme, der lyder gennem verden, og at dette har potentiale til at ryste de forsimplede opfattelser af verden, som så ofte fremsættes i videnskabens og fornuftens navn.

Da Lykke-Per genopdagede Gud

Peter Andreas blev født ind i en præstefamilie. Den strenge og dedikerede far lagde ikke skjul på sin forventning om, at sønnerne ville følge i hans fodspor og studere teologi. Sådan gik det imidlertid ikke for Peter Andreas. Han blev i en tidlig alder overbevist om, at han måtte sætte sig op imod faderen – inklusiv den kristendom, han repræsenterede. Nej, Peter Andreas ville være ingeniør: Som en hån mod faderens kristendom, ville han holde sig til det, der kunne måles og vejes. Han blev ateist.

Imidlertid skete der noget en dag. Peter Andreas befandt sig alene på en vandring i alperne, og selvom der hverken skete noget overnaturligt eller mirakuløst, blev Peter Andreas grebet af en påtrængende følelse:

Nu var det heller ikke netop farve- og linjevirkningerne, der gjorde indtryk på ham her. Det var storheden, ånden, mystikken i naturen, for hvilken uroen i hans sind nu havde gjort ham modtagelig. Det var massernes umådelige udstrækning, det var formernes væld og den evighedsdybe stilhed rundt om, der fremkaldte følelser og stemninger hos ham, som var nye og forunderlige. (...) Han spurgte, hvorledes det var muligt, at der kunne være noget tiltrækkende, ja noget for sindet opløftende i at gå således time efter time gennem en fuldkommen livløs stenørken, i den samme ensformige stilhed. Hvordan gik det til, at noget så negativt som det, at man ingenting hørte, kunne virke så højtideligt befriende? Eller hørte man måske

alligevel noget? Havde de religiøst troende i en vis forstand ret, når de talte om noget »hinsides naturerkendelsen«? Fandtes der i verdensrummet lydsvingninger, der ikke kunne opfattes af det legemlige øre? Det, vi kaldte død, var det måske bare en anden form for liv, som alene lod sig fornemme gennem »sjælens« vakte sanser?³

Jeg tror, mange af os udmærket kender til den fornemmelse, som Henrik Pontoppidan her beskriver i sit mesterværk *Lykke-Per* (1898). Vi kender til fornemmelsen af at blive grebet af noget større; af at blive stillet over for en erfaring af mening og skønhed.

Peter Andreas ender dog med at afvise disse tanker og se dem som psykologiske *coping*-strategier, der skal bearbejde angsten for den store intethed:

Guds stemme! – Nå ja, sandheden var vel den, at ansigt til ansigt med det tomme og lydløse verdensrum betoges sindet af den »horror vacui« som allerede oldtidsfolk havde tillagt alle ting. Og angsten skabte hallucinationer, og hallucinationerne ny angst, og således var det bleven ved ned igennem tiderne, indtil gud var formet og himmerig og helvede befolket.⁴

Vi ser altså, hvordan ateisten Peter Andreas blev overvældet af noget, han bedst kunne beskrive som Guds nærvær. Samtidig ender han med at bortforklare denne oplevelse med baggrund i en slags evolutionspsykologisk analyse. Som vi senere skal se, er denne strategi langt fra enestående i dag.

Historien om mig

Her er sandheden: Historien om *Lykke-Per* er historien om mig. Jeg husker, hvordan jeg første gang læste denne passage i danskundervisningen i gymnasiet. Jeg sad med en klump i halsen. Jeg havde dengang altid set mig selv som ateist, og alligevel var jeg særdeles fortrolig med den erfaring, Henrik Pontoppidan beskrev. Faktisk følte jeg, jeg forstod den bedre end noget andet, og jeg havde allerede dengang en

3 Henrik Pontoppidan, *Lykke-Per*, 6. udgave (København: Gyldendal, 2012), 333.

4 Pontoppidan, *Lykke-Per*, 333.

fornemmelse af, at dette måske var en af de vigtigste erfaringer i livet overhovedet.

I samme periode blev det næsten et ritual for mig på hverdagsaftener at tage ud til Odense havn, som lå skjult i aftenmørket, med musik i ørerne og en notesbog i hånden. Jeg var stadig ateist, men i mange af mine skrivelser var jeg nødt til at bruge ord som *Gud* for at beskrive, hvad jeg følte. Samtidig vidste jeg udmærket, at oplevelsen var umulig at indfange i ord. Deri var den også forbundet med en vis ensomhed, for hvordan kunne noget så betydningsfuldt være så vanskeligt at dele med andre?

Dog fandt jeg en tilflugt i litteraturen. Her opdagede jeg adskillige stemmer, særligt i den romantiske litteratur, som kraftfuldt satte ord på denne erfaring, og endda kunne sætte den i system. Disse forfattere blev min første bibel; dem jeg søgte sandhedens åbenbaring hos.

Først da jeg nogle år senere var flyttet til Aarhus for at læse litteraturhistorie, meldte den tanke sig, at det, som jeg dengang i mangel på bedre havde kaldt *Gud* måske i virkeligheden var Gud – ja, endda den kristne Gud. Når jeg ikke tidligere havde overvejet, om mine skønhedserfaringer i virkeligheden var gudserfaringer, skyldtes det, at jeg ikke troede, at kristendommen var intellektuelt forsvarlig. Nu var jeg blevet overbevist om, at mit ateistiske verdensbillede havde mindst lige så mange sprækker og blinde vinkler som et kristent verdensbillede – og formodentlig mange flere. Dog var det mine skønhedserfaringer, der gjorde, at jeg turde tage skridtet ind i troens virkelighed. Kunsten havde været min ledestjerne gennem mange år, og nu havde den ledt mig til den kristne Gud.

Denne bog

Hele denne bog vil udfolde én eneste tese: at det er muligt at se Gud i skønheden. Dermed mener jeg naturligvis ikke, at skønheden udgør et *bevis* for Guds eksistens – snarere at skønheden udgør en erfaring, der synes at resonere bedre med et kristent verdensbillede end med et ateistisk, og som dermed kan tjene som et springbræt ind i den kristne tradition for mennesker i en moderne, sekulær kontekst.

Indledningsvist må visse centrale begreber defineres:

- *Æstetik* bruges i betydningen »filosofien om det skønne« og vedrører altså ikke kun skønheden i kunst men også i naturen.
- *Kunst* anvendes i ordets brede betydning om de æstetiske discipliner såsom litteratur, drama, billedkunst, film og musik. Derimod vil jeg anvende betegnelserne *visuel kunst* og *billedkunst* til at omtale disse specifikke kunstformer.
- *Skønhedsmetafysik* bruges om den filosofi, som beskæftiger sig med forbindelsen mellem skønheden og det transcendent. Begrebet bruges næsten synonymt med *erfaringsmetafysik*, forstået som filosofien om erfaringer, der åbner for erkendelse af det transcendent.

De indledende to kapitler vil beskæftige sig med spørgsmålet fra en filosofisk vinkel. I kapitel 1 vil jeg lægge det æstetikfilosofiske fundament for bogens undersøgelse. Her skal vi se nærmere på spørgsmål som: Hvad er kunst? Er kunst bare et spørgsmål om smag og behag? Er der sandhed i skønheden? Og kan denne sandhed i så fald sige noget om det guddommelige, som ikke kan siges på andre måder?

I kapitel 2 vil jeg foretage et idéhistorisk oprids over, hvordan filosoffer siden Platon har italesat skønhedens forbindelse til det guddommelige, det vil sige, hvordan de udfolder en *skønhedsmetafysik*. Sådanne gennemgange vil naturligvis ikke være historisk fyldestgørende, men den vil være tilstrækkelig til at give os nogle værktøjer og et begrebsapparat for, hvordan vi kan bringe æstetikken og teologiens discipliner i samtale, og til samtidig at påpege nogle problematiske tendenser i feltets forhistorie.

I de derpå følgende to kapitler vil bogens fokus være dogmatisk snarere end filosofisk. Kapitel 3 vil foretage en række nedslag i Det Gamle Testamente af æstetisk og skønhedsmetafysisk relevans, og vi vil se, hvordan disse tekster placerer sig i forhold til de diskussioner, som er udfoldet i de indledende to kapitler. I kapitel 4 vil Det Nye Testaments skønhedsmetafysik blive udfoldet med udgangspunkt i dens åbenbaring af den treenige Gud. Udgangspunktet for disse kapitler vil altså være en systematisk-teologisk læsning af de bibelske tekster, hvor målet ikke først og fremmest er en historisk læsning af teksterne i deres oprindelige kontekst, men derimod at bringe dem i samtale med eftertidens æstetiske og skønhedsmetafysiske diskussioner.

I de derpå følgende to kapitler vil der blive set nærmere på, hvad teologien kan bidrage med til den æstetiske debat. I kapitel 5 vil der blive foretaget en diskussion af to æstetikhistoriske modeller: kunsten som spejl (klassicisme) og kunsten som lampe (romantik), hvor jeg vil vise, hvordan den teologiske æstetik, som er udfoldet i de foregående kapitler, kan bidrage med et tredje og mere helhedsorienteret perspektiv. I kapitel 6 vil jeg se nærmere på musikken, der, som den mest abstrakte kunstform, rejser nogle særlige spørgsmål til, hvordan den kan have teologisk betydning.

Endelig vil jeg i konklusionen diskutere, hvorvidt æstetikken muliggør gudserkendelse for den, som står uden for den kristne tradition. Jeg vil med andre ord drøfte implikationerne af den teologiske æstetik for den kristne apologetik.

Mit håb er, at denne bog som helhed vil blive et intellektuelt overbevisende forsvar for det urgamle instinkt, som er eksemplarisk beskrevet af den franske digter Charles Baudelaire (1821-1867):

Det er dette forbløffende, dette udødelige instinkt for skønhed, som får os til at betragte jorden og dets skuer som et indtryk, som et billede af himlen. Den uudslukkelige tørst efter alt det, der er hinsides, og som åbenbarer livet, er det mest levende bevis på vores udødelighed. Det er både ved og gennem poesien, ved og gennem musikken, at sjælen får et glimt af de herligheder, der gemmer sig bag graven. Og når et fremragende digt fremkalder tårer i øjnene, så er disse tårer ikke bevis på en overdreven lykke, de er snarere vidne om en stimuleret melankoli, et postulat fra nerverne, om en natur, der er i eksil i det uperfekte, og som øjeblikkeligt vil bemægtige sig, på selve denne jord, et åbenbaret paradis.⁵

Erfaringen er der. Vi kan vælge at ignorere den og leve videre, som om intet var hændt. Vi kan hævde, at livet er trivielt og fuldt af tilfældigheder, som Lykke-Per gjorde på sin vandring i alperne. Men erfaringen af skønhed vil stadig være der og fortælle os, at det er løgn.

Tør vi lytte?

5 Charles Baudelaire, *L'Art romantique* (Paris: Calmann-Lévy, 1885), 167. Egen oversættelse.